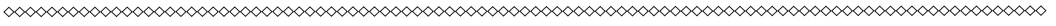

ДУХОВНО-МОРАЛЬНЕ І ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ В ТВОРЧОСТІ Г. ВАЩЕНКА, Г. СКОВОРОДИ, М. ВЕРХОВИНЦЯ

Алла Бойко

У ПОШУКАХ СУЧАСНОЇ ПАРАДИГМИ ВИХОВАННЯ В ТВОРЧОСТІ Г. Г. ВАЩЕНКА ТА ІНШИХ ПЕДАГОГІВ

Зарубіжні вчені, переважно російські (Є. В. Бондаревська, А. П. Валецька, В. В. Кумарін, Н. С. Розов, Х. Г. Тхагапсоев, П. Г. Щедровицький та ін.) обґрунтовують ліберально-раціоналістичну, глобально-історичну, традиційно-консервативну, науково-технократичну, культуротворчу, класичну та інші парадигми освіти і виховання. При всьому різноманітті пошуків, що ведуться в світі, в теперішніх умовах, за даними наших досліджень, у виховному й освітньому просторі України доцільно виділити чотири найбільш яскраво виражені парадигмальні напрями, що по-різному трактуються сучасними вченими [1].

Перший із них визначається нами як раціоналістичний. Цей напрям у вихованні може мати авторитарний чи ліберальний характер, але обов'язковознаданням переваги науковій раціональності, бутність цього напрямку визначає абсолютизація наукових знань ("знаннецентризм"). Сьогодні він містить як прогресивні, так і реакційні тенденції. Біля витоків цього напрямку стояли Г. Г. Ващенко, М. І. Пирогов, К. Д. Ушинський та інші видатні педагоги. Не применшуючи значення навчання, вони підкреслювали його виховну роль у формуванні людської особистості. М. І. Пирогов, зокрема, писав: "... Навчання – це та іскра, що через голову в серце впадає, запалює все перебуття людини" [5]. У педагогічній творчості Г. Г. Ващенко знайшов подальше обґрунтування прогресивний принцип єдності навчання і виховання, тільки дотримуючись якого зможемо реалізувати далеко непрості завдання Закону України "Про вищу освіту", а також сучасної реформи загальної середньої освіти щодо змісту, структури загальноосвітньої школи, оцінювання навчальних досягнень студентів та учнів тощо. За науковими висновками Г. Г. Ващенко, В. О. Сухомлинського, К. Д. Ушинського та сучасних учених, єдність навчання і виховання сприяє розвитку критичного мислення, пізнавальних інтересів, самостійності, забезпечує формування кращих моральних якостей, вироблення вмінь спостерігати, порівнювати та

узагальнювати, щоб із “школи виходили молоді люди із здоровим розумом, добрим мораллю і серцем, волею і розвинутим почуттям громадянськості”. Таким чином, цією парадигмою у школі визнавалися два головні види діяльності – навчальна і виховна.

Вчитель мусив навчати, але разом з цим і виховувати в урочній, позакласній і позашкільній діяльності, забезпечувати єдність навчання і виховання. Саме на це спрямована наукова концепція Г. Г. Ващенка та К. Д. Ушинського.

Проте сьогодні ця парадигма зазнала деформацій, які виявляються, зокрема, в спробах ототожнення виховання з гуманітаризацією освіти, хоч гуманітаризація насправді є лише важливою умовою і засобом виховання. Є вчені, які, наслідуючи західну культурно-освітню традицію, доводять, що основне завдання школи – навчання, а виховання – стихійний, авторитарний процес, насилля над особистістю, немов би забуваючи, що таким його роблять невідгодувані або нездатні до педагогічної діяльності працівники школи. Інші в зв'язку з цим доводять, що на існування має право лише самовиховання. Жаль їх зусиль, адже потреба особистості в самовихованні може виникнути і реалізуватися лише на певному рівні вихованості дитини і є критерієм виховної діяльності вчителя.

Останнім часом з'являються думки, в яких взагалі заперечується виховання як відносно самостійний, окремий вид педагогічної діяльності. Недопустимість і шкідливість подібних тенденцій і тверджень переконливо спростовували в свій час А. С. Макаренко і В. О. Сухомлинський. Слід підкреслити живучість і періодичність повторень нападків на виховання. А. С. Макаренко писав: “Передусім цікавим є питання самого характеру науки про виховання. У нас серед педагогічних мислителів нашого часу й окремих організаторів педагогічної роботи існує переконання, що ніякої особливої, окремої методики виховної роботи не потрібно, що методика викладання, методика навчального предмета повинна заключати в собі й усю виховну думку. Я з цим не згоден...”. Видатний педагог стверджує, що будь-яка робота в класі є завжди діяльністю виховна, але зводити виховну роботу до освіти він вважав неможливим [4].

Як свідчить сказане, А. С. Макаренко не допускав розгляду виховання як структурної одиниці освіти. Такий підхід до виховання в складі освіти принижує його роль і не відповідає реаліям і потребам соціальної практики. Виховання становить головну, внутрішню сутність навчання. Саме вони його складові. Їх об'єднує завдання розвитку і формування людської особистості. В. О. Сухомлинський підкреслював: “Навчання – це лише одна з пелюсток тієї квітки, що називається вихованням у широкому розумінні цього поняття...”. [6]. Глибочинь цього узагальнення особливо відчують учителі-практики. Їх дивує такий непродуктивний

підхід до виховання, відірваність деяких учених від реалій і потреб життя. Подоланню цих негативних тенденцій сприяє розроблена авторським колективом АПН України “Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності”.

Поява цього документа надзвичайно актуальна у зв'язку з тим, що на свідомому рівні більшість педагогів визнає велике значення виховання, а на практиці дотримується знаннецентричної парадигми, за якою навчання превалює над вихованням. Це можна пояснити складністю і невизначеністю цього процесу в сучасних умовах. Викликає тривогу те, що ми поступово втрачаємо вітчизняну виховну традицію, в основі якої “філософія серця, його формування”. Активно копіюємо чужу для нас, західну, за якою поняття виховання не є самостійним видом діяльності, що завдання школи – дати знання.

Українська система виховання – вважав Г. Г. Ващенко, мусить бути відкритою до всього нового і передового, і при цьому не допускати ні відгородження від загальнолюдського, ні нівелювання власного, національного. Сформуванню особистості можна лише на основі єдності в педагогічному процесі виховання і навчання за умови постійного самовдосконалення вчителя. Л. М. Толстой, зважаючи на нероздільність навчання і виховання у процесі формування гуманних відносин учителів і учнів у Ясно-Полянській школі довів, що педагогу можна багато чого навчитися в своїх учнів. Думки з цього приводу викладені ним у статті “Кому у кого учиться писать: крестьянским ребятам у нас или нам у крестьянских ребят?”. Він підкреслював, що виховання дітей є лише самоудосконаленням педагога, якому ніхто так не допоможе, як діти. Це особливо важливо усвідомити для нас. Навчання і виховання нині здійснюється на засадах інших цінностей, у нових умовах, яких не було у батьківського покоління.

Другий парадигмальний напрям у вихованні визначається нами як культуроцентричний, культуротворчий, де культура розглядається як підґрунтя виховання і освіти, що вбирає в себе все прогресивне з попереднього. Він розвивається в руслі процесів демократизації, що актуальні для всього сучасного світу. Отже, цей парадигмальний напрям у вихованні не обмежується школою, передбачає гуманний соціум, який здатний гармонізувати відносини людини і суспільства. Для педагогіки стає важливим розуміння її зумовленості загальною ситуацією в цивілізаційному розвитку. Головне, чим викликана поява культуроцентричної парадигми, полягає в тому, щоб не допустити відставання духовно-морального розвитку людини від науково-технічного прогресу. Це вимагає підсилення культуротворчого змісту в освіті й вихованні, що є, як бачимо, об'єктивним явищем. Г. Г. Ващенко також причетний до названої парадигми. У Біликах він створив хор, театр, дбав про розвиток культури дітей.

Культуроцентрична парадигма звернена до вихованців, забезпечує триаду – “Істину”, “Добро” і “Красу”, навчає протистояти “Неправді”, “Злу”, “Потворству”. Освітньо раціоналістична парадигма виховання здатна утверджувати лише “Істину”. Отже, перехід від знаннецентричної до культуротворчої парадигми передбачає трансформацію всіх аспектів виховання як системи, її нове сутнісне й змістовно-структурне наповнення.

Слід зазначити, що у виховному просторі України мають місце різні парадигмальні моделі культуроцентричного спрямування. Серед них – навчальні заклади “діалогу культур” і “полікультур”, колегіуми “регіональних національно-культурних традицій”, Європейські гімназії і вищі заклади освіти, “національні школи” та ін. На особливу увагу, на наш погляд, у культуротворчому напрямі заслуговує культуротрадицієзнавчий аспект.

Педагогічна теорія і шкільна практика виховання знаходяться сьогодні на якісно новому рівні свого розвитку, що передусім характеризується етнізацією змісту педагогічного процесу. Основним чинником етнізації в сучасних умовах трансформації суспільства виступає національна культура, система традицій українського народу. Традиції мають національно-культурний, високоморальний характер. Вони є реальними детермінантами виховної діяльності всіх типів сучасної школи. Завдяки передусім традиціям удалося в тяжких умовах зберегти і збагатити національну освіту і виховання, стверджує Г. Г. Ващенко.

Національний духовний досвід розглядається нами як складова загальнолюдської культури, де сьогодні особливо активно розвивається полікультурна орієнтація всіх народів Європи і світу, зокрема – діалог етносів, що населяють Україну. Культуроцентричний напрям, його традицієзнавчий аспект забезпечує завдяки багатим національно-культурним надбанням основний зміст виховання сьогодні, служить формою культурного самозахисту нації.

Учені погоджуються, що вже визріває новий парадигмальний напрям виховання цього спрямування, однак щодо його сутності й змісту одностайності не досягнуто. Деякі вчені, зокрема А. П. Валецька, визначають його як “культуротворчий”, висхідним принципом якого вважають “цілісність картини світу і людини в ній”. На наш погляд, культуротворчий напрям є лише аспектом більш широкого культуроцентричного, але зазначений принцип не може бути повністю в ньому реалізованим. Х. Г. Тхагапсоев обґрунтовує як перспективну “проективно-естетичну” парадигму. Вчений, доводячи проективну природу освіти, вважає естетичний компонент, багатоманіття культур і їх взаємовплив найяскравішою тенденцією сучасного культурно-цивілізаційного розвитку. Проте, як бачимо, проективно-естетична

парадигма також не відповідає принципу цілісності картини світу і людини в ній.

Отже, пошуки Х. Г. Тхагапсоева і А. П. Валецької ведуться в руслі культури. Вчені, особливо А. П. Валецька, вказують на тенденції перетворення освітньо-виховного процесу в естетичну творчість, хоч і підкреслюють при цьому значення “живих знань”.

Перехідною ланкою до нової парадигми виховання, методологічною базою якої вважаємо вчення “планетарного розуму” В. І. Вернадського, є середовищна парадигма, хоч назвати новою її не можна. Значення середовища у вихованні обґрунтовували Г. Г. Ващенко, П. Ф. Лесгафт, К. Д. Ушинський та ін. вчені. У практиці ця ідея була реалізована С. Т. Шацьким, М. М. Пістраком, А. С. Макаренком, В. О. Сухомлинським, іншими педагогами-новаторами.

Ця парадигма зводиться до вивчення системи відносин людини і середовища, тобто вона являє собою теорію і методику опосередкованого керівництва процесами формування особистості дитини в певному соціальному середовищі.

Г. Г. Ващенко підкреслював, що середовище стає об’єктом вивчення, діагностики і проектування високих результатів виховання. Вихователі мають право педагогічно доцільно змінювати середовище. Як головний фактор виховання, середовище розглядалося деякими педагогами і особливо педологами необхідною умовою вивчення дитини, а у зв’язку з цим виникала необхідність його корекції [2].

Сьогоднішні дослідження в цій виховній парадигмі зводяться до потреби моделювання середовища і в ньому – виховного процесу, перетворення середовища у виховуючий простір. Педагогічна організація середовища і оптимізація його впливів на особистість у сучасних умовах актуалізується у зв’язку з проблемами соціалізації, соціальної адаптації, підготовки соціальних педагогів. Середовищний підхід активно розробляється. Отже, в основі цієї парадигми – кероване середовище.

Базуючись на вченні В. І. Вернадського і сучасних світових тенденціях, визначаємо нову виховну парадигму як планетарно-особистісну, глобально-історичну за своїм значенням, в основі якої знання й освіта, вихована людина, озброєна науковими знаннями і найновішими культурними досягненнями людства. Найважливішим фактором формування нового біосоціального буття людства В. І. Вернадський вважав наукову думку, що розглядається ним як упорядковане сприйняття дійсності. Видатний учений першим зрозумів завдання, що постало перед людством – розумна організація суспільства, гармонія взаємовідносин людства, як єдиного цілого природи і суспільства. В. І. Вернадський писав: “Не можна безкарно йти проти принципу єдності всіх людей як закону природи... Людство, взяте у цілому, стає

могутньою геологічною силою, і перед ним, перед його думкою і працею стає питання про перебудову біосфери в інтересах вільно мислячого людства як єдиного цілого” [3].

Ідея вченого-енциклопедиста щодо взаємозалежності та цілісності світу змінює всю систему світоглядних уявлень про місце і роль людини в ньому, і це стає підґрунтям нової наукової парадигми виховання. У ній людина функціонує як активна, вільна, дієва сила, спроможна створити на планеті таке співтовариство, яке буде здатним забезпечити спільний плідний розвиток природи і суспільства. Вчений доводить, що людина настільки пов'язана з усім світом, що в інтересах власного виживання зобов'язана піклуватися про збереження культурної різноманітності, уникати силового втручання в природу й суспільні відносини. Він акцентує на тому, що морально-гуманістична свідомість стає гарантом збереження цивілізації. Таким чином, переваги планетарно-особистісної виховної парадигми в тому, що в ній обґрунтовується єдність природи, освіти, науки, культури, досягається цілісна “картина світу і людини в ній”.

В основу ноосферної концепції ним покладений освітньо-виховний фактор, тому що своєю життєдіяльністю освічена людина активно й інтенсивно змінює первинну природу. Але він застерігав, що вплив людини подібний до дії стихійних сил, викликає широкомасштабні і не завжди позитивні зміни в оточуючому середовищі. У зв'язку з цим виникає нагальна необхідність регулювання взаємовідносин людини і природи. “Люди відчують тиск, який певним чином самі створюють”. Тому актуалізуються освіта, виховання, наукове знання, щоб нейтралізувати тиск.

В.І. Вернадський був переконаний, що з піднесенням значення освіти і науки у державі стає неминучою демократизація, загальний гуманізм, оскільки в своїй основі наука глибоко демократична, в ній немає “ні елліна, ні іудея”. Тому завжди значну увагу приділяв співвідношенню науки та моралі, єдності технічних і гуманітарних рішень щодо використання досягнень науки.

На нашу думку, вчення про ноосферу ще зіграє свою особливу роль у формуванні нового світорозуміння і гуманістичної моделі поведінки людини. Вчений був сповнений віри у могутню виховуючу й перетворюючу силу науки, а освіченість і вихованість розглядав як передумову формування духовності, запоруку досягнення єдності культури всього людства. В. І. Вернадський передбачав народження планетарної організації людства на засадах загальнолюдських цінностей, щоб це була “організація народу, який навчається”.

Отже, ця парадигма об'єднує все позитивне, що мало місце в попередніх, акцентуючи увагу на соціальних і природних коренях розвитку людини, а також на активному її самотворенні. Таким чином,

вчення В. І. Вернадського стало світоглядним фундаментом нової планетарно-особистісної парадигми, що свідчить про нову стадію розвитку цивілізації.

Щоб вижити, – доводить він, – кожен індивід мусить самовдосконалюватися, приєднувати свої зусилля до зусиль людства, щоб на основі своїх особистісних якостей, освіти, знань, вихованості сприяти удосконаленню суспільного устрою. Духовний світ людини він вважав головним, “перед ним блідне сухе, офіційне викладання”. Суспільство розуміється ним як єдина планетарна цивілізація, де стосунки людей, економічні системи і природні ресурси взаємопов’язані і взаємозалежні. Сьогодні ми глибоко усвідомлюємо геніальність і перспективність вчення В. І. Вернадського.

Усе це свідчить про цілісність педагогічної концепції вченого і дає підстави вважати його основоположником нової освітньо-виховної планетарно-особистісної моделі, яка вибудовується на ідеях попередників. Практичного значення для вчителя набуває прагнення В.І.Вернадського поєднати в педагогічному процесі релігійний, художній, філософський і науковий зміст культури, що найповніше відповідає принципу цілісності картини світу і людини в ній. На жаль, методичні, технологічні підходи цієї парадигми залишаються ще не розробленими. Названа парадигма має гуманний, як і всі культуроцентричні парадигми, характер, але, у своїй більшості, перспективний, проєктивно-виховний, спрямований у майбутнє орієнтир.

Список використаної літератури

1. *Бойко А. М.* Виховання людини: нове і вічне : методолого-теоретичний і практичний коментар. – Полтава : Техсервіс, 2006. – 568 с.
2. *Ващенко Г.* Виховний ідеал : підруч. для педагогів, виховників, молоді і батьків / Г. Ващенко. – Полтава : Полтав. вісн., 1994. – 190 с.
3. *Вернадский В. И.* Несколько слов о ноосфере / В. И. Вернадский // Научная мысль как планетарное явление. – М., 1991. – С. 240–241.
4. *Макаренко А. С.* Методы воспитания / А. С. Макаренко. – Пед. соч. : В 8 т. – М., 1984. – Т. 4. – С. 124–125.
5. *Пирогов Н. И.* Вопросы жизни / Н. И. Пирогов. – Избр. соч. : В 4 т. – М., 1964. – Т. 1. – С. 341.
6. *Сухомлинський В. О.* Школа радості / В. О. Сухомлинський. – Вибр. тв. : В 5 т. – Т. 3. – К., 1977. – С. 13.